

**ПРОЕКТ РОЗБУДОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ-НАЦІЇ: ДАНИНА
РЕТРО-ТЕНДЕНЦІЇ ЧИ ОБ'ЄКТИВНЕ СПРИЙНЯТТЯ РЕАЛЬНОСТІ?**

Статтю присвячено дослідженню проблеми так званого „національного будівництва”, що його сповідують країни Центральної та Східної Європи і зокрема Україна. В ній виконана спроба надати відповідь на питання: чому за часів глобалізації, яка породжує набір сучасних проблем, ці країни у своєму прагненні нівелювати відставання від сталих національних держав, так вперто та ретельно намагаються пройти повний шлях націєтворення? Спираючись на значний теоретичний доробок в напрямку дослідження сучасної національної держави, автор прагне довести, що слідування етапові „розбудови нації” не тільки виявляється де-факто безальтернативною тенденцією, але й разом з тим цілковито відповідає сучасним реаліям.

В сучасну нам добу постулюється теза про занепад, що його нібито переживає національна держава. Незалежно від того рівня песимізму, з яким підходять до проблеми вивчення подальшої долі сучасної національної держави провідні дослідники, що представляють національний дискурс, більшість поділяє думку про те, що національна держава переживає добу перевизначення рівня своєї компетенції, набору повноважень [1, с.3-12].

Слід сказати, що ми поділяємо занепокоєння всіх вчених, які, пояснюючи незворотність змін в подальшому наборі функцій національної держави, апелюють до фактору посилення ролі транснаціональних і наднаціональних акторів – транснаціональних корпорацій, а також міжурядових і міждержавних установ. Таким чином, перші з них, влучно визначені Ульріхом Беком „віртуальними платниками податків”, здатні миттєво позбавляти державу цілого сегменту оподаткування, уводячи податки в менш розвинені країни, де з метою утворення „сприятливого інвестиційного клімату” є зниженими ставки податків та домінує невисокий рівень оплати праці [2]. Інші нав'язують національній державі слідування нормам, насправді вигідним лише вузькому колу розвинутих країн, а точніше сказати – їхнім ТНК, що намагаються подолати перепони протекціонізму в будь-якій частині земної кулі [3]. З іншого боку, завдають шкоди державі чинники локалізації, етнічних за підґрунтям прагнень до утворення нових держав та міграційних процесів.

Та на тлі більш загальної теми самопочуття сучасної національної держави ми б хотіли виокремити більш конкретне явище – проблему долі країн, які тільки-но знаходяться в процесі формування держави-нації та декларують при цьому так зване „національне будівництво”. Показовим в даному випадку є приклад країн пострадянського простору та зокрема України.

Визначення їхнього місця в межах загальної історичної тенденції націєтворення не тільки продовжує життя цієї самої тенденції, але й породжує цілу низку питань, головне з яких – чому за часів глобалізації, яка породжує набір сучасних проблем, ці країни у своєму прагненні нівелювати відставання від сталих національних держав, так вперто та ретельно намагаються пройти повний шлях націєтворення, цієї так би мовити сьгодні ретро-тенденції?

Обираючи шлях відповіді на це питання, ми вирішили спиратися на методологічні напрацювання провідних західних дослідників національного дискурсу, які під різним кутом зору аналізують напрямок національного розвитку країн Центральної та Східної Європи, вивчаючи його як окрему тенденцію. Певної ж міри унікальність „українського випадку” в межах цієї тенденції нам допоможуть представити дослідження також і деяких вітчизняних учених.

У XIX столітті національний рух, цілеспрямований процес національного будівництва, а також націоналізм уже були притаманними кожній частині Європи. Нові ж національні рухи Центральної та Східної Європи, навпаки, з'являються на арені у такий час, коли в Західній Європі уже втілювалася в історичну реальність ідея європейської інтеграції [4, с.141]. Це породжує невпевненість у колі новоутворених держав, які прагнуть стати націями. Невпевненість ця доповнюється відчуттям нез'ясованості подальшої траєкторії національного розвитку, яку задають більш розвинені країни західної частини Європи [5, с.382].

Ця невпевненість відбивається на їхньому поступальному русі, певною мірою пригальмовуючи його. З одного боку, вони налаштовані слідувати „національній ідеї”, з іншого – „сучасному глобальному контексту”. В особливо складному випадку, який вочевидь припадає саме на Україну, вони намагаються виконувати ці завдання розвитку одночасно. Постає питання вибору. Неможливість відмови на даному етапі саме від ідеї національного розвитку ми маємо довести її фактичною безальтернативністю – у послідовному проходженні етапів свого розвитку необхідно усвідомити, що саме цей етап є ключовим. Та більше того, він в принципі не повинен обмірковуватися критеріями „сучасний-несучасний”. Так, Бенедикт Андерсон передбачав сучасні декларації про розбудову нації в деяких країнах пострадянського простору з огляду історичного контексту, а саме їхнього колоніального минулого. Андерсон вважає достатньо природними націоналізми новоутворених держав і навіть об'єднує ці держави у так звану „останню хвилю” сконструйованих націй – „уявлених спільнот” [6, с. 30-31].

Згідно з Мирославом Хрохом, початком сучасного етапу будівництва націй можна вважати той момент, коли „окремі групи в межах недомінантної етнічної спільноти взялися обговорювати свою власну етнічну приналежність й сприймати свою етнічну групу як таку, що має шанси перетворитися в майбутньому у повноцінну націю. Рано чи пізно вони б вгледіли ті конкретні властивості, яких бракувало їхній майбутній нації, й почали б докладати зусиль до того, щоб відтворити одну або деякі з них, намагаючись переконати своїх співвітчизників в значущості свідомої приналежності до нації” [4, с.129]. Вчений назвав ці організовані спроби із здобуття всіх атрибутів повноцінної нації – національним рухом. Чому ж у випадку країн Східної Європи потрібен саме організований рух? Тому що, як продовжує Хрох, на більшій частині Центральної та Східної Європи „чужеземний” правлячий клас домінував над етнічними групами, що займали компактну територію, але не мали власної знаті, політичної єдності або тривалої літературної традиції” [4, с.123].

Це дещо повертає нас до проблеми існування двох формул, які дають відповідь на питання про те, що є первинним: держава чи нація? Згідно з першою з них, беззаперечно, що держава передувала нації у випадку так званих старих національних держав, які утворилися у Новий Час. Інша модель, згідно з якою держава лише територіально окреслювала вже сформовану націю, зустрічається в деяких вітчизняних дослідників. За їхньою думкою, випадок України та інших постсоціалістичних країн якраз такий. Звичайно, якщо слідувати тезі Еріка Хобсбаума, згідно з якою „в Східній та Центральній Європі утворення держав йшло по слідах національної свідомості, що складалася, в свою чергу, навколо спільної мови, спільної історії та культури”, все виглядає саме так [7, с.344]. Але за таких умов стає важко пояснити, чому у країнах „останньої хвилі” процес саме національного будівництва впливає на поверхню лише по здобутті державного суверенітету, в самих же цих країнах часто відчувається така собі націоналістична істерія, якщо використовувати термінологію скептиків національного розвитку. Слід сказати, що І. Валерстайн в роботі „Клас. Раса. Нація”, написаній разом із Е. Болібаром взагалі безапеляційний у своєму твердженні, згідно з яким, „протилежно поширеному міфowi, майже в усіх випадках саме поява держави передуює появі нації, а не навпаки” [8, с.96].

Так зване явище істерії слід пояснювати нічим іншим як страхом відставання від уже утворених націй та поставанням перед лицем сучасних проблем глобалізації. Те, що в

політиці „національного будівництва”, яка проводиться новими державами, повсякчас відчутний не стільки масовий націоналістичний ентузіазм, скільки систематичне, „навіть макіавелістськи цинічне вприскування націоналістичної ідеології через ЗМІ, систему освіти і т. ін.”, як вважає Б. Андерсон, слід пояснювати тим, що „нові держави не пережили складного історичного досвіду, пережитого американцями та західноєвропейцями” [6, с.133].

Усвідомлення цієї тези, беззаперечність якої не підлягає сумніву, між тим може породжувати обманну думку, що етап розбудови нації можна якимось чином оминати. Та слід вказати на ілюзорність таких сподівань, які в свою чергу продукуються надмірним захопленням концепціями наздоганяючого розвитку, економічними за підґрунтям гаслами на кшталт „перегнати не наздоганяючи” тощо. Ми заперечуємо усілякі висновки, згідно з якими оминати фазу держави-нації означає отримати довгоочікуваний прихід відкритого суспільства – ліберального, толерантного, мультикультурного [9, с.280].

На відміну від провідних космополітичних ідеологій – лібералізму та соціалізму, націоналізм як ідеологія має набагато значніші інтегруючі властивості, має більш сталий характер [10, с.229]. Та більше того, варто думати про те, що ступінь стійкості ліберального або соціалістичного способу мислення в тій чи іншій спільності залежала якраз від того чи вдалося апологетам лібералізму або соціалізму призначити свої гасла до гасел національних. Так, досліджуючи феномен соціалістичних робочих рухів, ми маємо побачити, що пролетаріат виник у сучасній історії як політична сила в якості саме націоналістичного класу. Це ж передбачає, що нація та клас зовсім не виявляючись конкуруючими, щонайменше доповнюють одне одного [9, с.266].

Як підкреслює Андерсон, „бути нацією – це фактично найбільш універсальна легітимна цінність в політичному житті нашого часу” [6, с.31-32]. Розвиваючи цю думку, такі критики концепцій національного розвитку, як М. Хардт та А. Негрі, пояснюють цю легітимність тим, що „нація стає єдиним способом уявлення спільноти” [11, с.108]. А отже, й не дивним виходить, що саме нація „завжди вважалася єдиним дієвим засобом, здатним вивести на шлях сучасності та розвитку”, шлях прогресу [11, с.100]. Як тут не пригадати ще й І. Г. Гердера, який стверджував, що поступальний розвиток людства є завжди розвитком національним.

При тому, що Хардт та Негрі піддають критиці цю змістову залежність, що склалася в XIX-XX стст. в державах пізнього національного будівництва, вони фактично визнають її безальтернативність на даному етапі розвитку держави та суспільства. Слід визнати, що „національна свідомість хоч і виглядає у сучасному світі артефактом, та не менше вона уявляється чимось природнім, таким, що не потребує виправдань, крім його наявного існування” [12, с.372].

До висновку про безальтернативність фази розбудови „держави-нації”, як і національного „способу” свідомості взагалі доходить навіть такий визнаний песиміст в дослідженні долі сучасної національної держави, як Ерік Хобсбаум. Він указує на те, що „знову нація або етнічна група виявляється „останнім притулком”, коли суспільство доходить до занепаду” [7, с.345]. Останній меседж повертає нас до рівня вивчення загальних проблем сучасної національної держави. Не вдаючись до дискурсу, який виходить з розглядання дилеми політичності або етнічності нації за її походженням, слід наголосити на тому, що ті труднощі, які переживаються політикою мультикультуралізму у зв’язку із міграційними процесами, знову актуалізують в країнах розвинених демократій питання національної ідентичності. Хоча в даному ракурсі національна ідентичність не виглядає як конструктивна, тобто як явище, спрямоване на набуття державності, а навпаки як деструктивне, спрямоване на піднесення дискурсу „титольної етнічної групи”, варто наголосити на передчасності всіх констатацій як про позачасовість національного способу мислення, уявлення, так і про занепад національної держави в цілому. При тому, що поняття нації насправді минуло розквіт своєї актуальності, щонайменше місце

народження, як своєрідний природний стан, як і раніше, буде мати фундаментальне значення для людського досвіду та наукових досліджень [13, с.305].

Дійсно, кооперація на національному рівні крокує до того, щоб кінець кінцем замінитися кооперацією на глобальному рівні, та тільки й надалі пролетаріат (навіть у ранзі світового) шукатиме захисту своїх прав та правди у питанні несправедливого розподілу засобів виробництва й продуктів праці користуючись суто марксистськими термінами саме в національній державі. Це зайвий раз підтверджує, що національна ідентичність сьогодні лишається як глобальною, так і всепроникною [14, с.150].

Таким чином, дослідивши науковий дискурс, що розглядає самопочуття нації у сучасному світі, ми доходимо чіткого висновку про те, що проект розбудови нації взагалі та проект розбудови української нації зокрема зовсім не відповідає визначенню його як ретро-тенденції. Навпаки, сучасна реальність доводить, що так зване „будівництво нації” є тенденцією актуальною та постмодерною. Дотримуючись же формулювання теми статті та наведеної нами гіпотези, маємо стверджувати, що етап розбудови нації є об’єктивним, як з огляду його фактичної безальтернативності, так і з огляду його необхідності у справі внутрішньої інтеграції суспільства. Цінність згуртованості, консолідації суспільства відчувається тим значніше за часів глобалізації та інтеграції, коли не тільки змінюється рівень компетенції національної держави, але й звужується її суверенітет.

Так, дії країн Східної та Центральної Європи часом і нагадують лихоманковий рух в намірі до найшвидшого повторення шляху вже сталих національних держав. Та під цією надмірною та несучасною, як здається лише на перший погляд, емоційністю криється суто прагматичне та цілковито раціональне прагнення до необхідності якнайшвидше побудувати спільноту, чії інтегративні якості довела сама історія. Національна ідея сучасності продовжує закликати суспільство до об’єднання навколо уявлення про спільне успішне майбутнє спільноти „нація”. Але задля цього, як і раніше, не обійтися без апеляції до спільних традицій, спільного минулого.

Держава, яка сповідує будівництво нації, побоюється не встигнути набути суверенітет у той час, як інші держави його вже втрачають. Саме задля того, щоб потім також розпочати свідомо його випробовувати, кинувши виклик тенденціям, якими супроводжується глобалізація. Однією з таких тенденцій є зокрема процеси європейської інтеграції, в русі яких країни, що тільки-но вступають до ЄС, обираючи синицю у руках, свідомо віддають частину свого суверенітету цій наднаціональній структурі перед загрозою його майже повної втрати в якості незначного гравця на арені глобальної конкуренції. Певної міри, цей сценарій втілюють саме країни Центральної та Східної Європи, які вже на завершальній стадії розбудови своїх націй, вдало інтенсифікували свої євроінтеграційні наміри.

За цих умов дуже важливо втриматися від намагань обігнати час у спробі здійснювати одночасно процес націєтворення та процес інтеграції в світові та глобальні інститути політичної співпраці. Це, на жаль, є сьогодні особливістю політичного курсу саме нашої країни і це багато в чому пояснює відсутність серйозних зрушень як у межах напрямку націєтворення, так і в межах напрямку євроінтеграції. Необхідно усвідомити щонайменше доцільність здійснювати послідовний підхід. А, отже, прискореними темпами за допомогою сучасної національної ідеї завершувати розбудову української нації перш ніж приступити до реалізації євроінтеграційних мрій.

Час ще лишається. „Запізнення ж на потяг, що відходить”, нашій країні вочевидь не загрожуватиме, доки „нація-держава”, за влучним висловом Майкла Манна, „не виходитиме з використання ні в якості реальності, ні в якості ідеалу” [5, с.409].

ЛІТЕРАТУРА

1. Хелд и др. Глобальные трансформации. – М.: Праксис, 2004. – 565 с.
2. Бек У. Что такое глобализация? – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 324 с.
3. Заграва Е. Глобалізація і нації. – К.: Фенікс, 2002. – 64 с.

4. Хрох М. От национальных движений к полностью сформированной нации: процесс строительства наций в Европе./Нации и национализм. – М.: Праксис, 2007. – С.121-145.
5. Манн М. Нации-государства в Европе и на других континентах: разнообразие форм, развитие, неугасание./Нации и национализм. – М.: Праксис, 2007. – С. 381-410.
6. Андерсон Б. Воображаемые сообщества. – М.: Канон-Пресс-Ц, Кучково Поле, 2001. – 288 с.
7. Хобсбаум Дж. Эрик. Принцип этнической принадлежности и национализм в современной Европе./Нации и национализм. – М.: Праксис, 2007. – С. 332-346.
8. Балибар Э., Валлерстайн И. Класс. Раса. Нация. Двусмысленные идентичности – М.: Логос, 2004. – 288 с.
9. Балакришнан Г. Национальное воображение./Нации и национализм. – М.: Праксис, 2007. – С. 264-282.
10. Крисаченко В.С., Степико М.Т., Власик О.С. та ін. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи. – К.: НІСД, 2004. – 648 с.
11. Хардт М., Негри А. Империя. – М.: Праксис, 2004. – С.97-114.
12. Хабермас Ю. Европейское национальное государство: его достижения и пределы. О прошлом и будущем суверенитета и гражданства./Нации и национализм. – М.: Праксис, 2007. – С. 364-380.
13. Вердери К. Куда идут „нация” и „национализм”?/ Нации и национализм. – М.: Праксис, 2007. – С. 297-307.
14. Сміт Д. Ентоні. Національна ідентичність. – К.: Основи, 1994. – 245 с.
15. Кафарський В. Українська політична чи етнополітична нація? //Політичний менеджмент, 2006. - №4. – С. 44-54.